

پرسمان یاد می‌باید خوب خوانده و نقد شود...^۱

علیرضا کمری (نویسنده و پژوهشگر)

«نقد و بررسی پرسمان یاد» را ملاحظه کردم. پیش از هر سخن، از ناقد محترم تشکر می‌کنم که پرسمان یاد را مطالعه کرده و نظر و اندریافت خود را به قلم آورده‌اند. بنای من، در این نوشته، جوابیه به نقد ناقد محترم یا به عبارتی نقد بر نقد ایشان نیست؛ صرفاً توضیح اشاره‌وار نکته‌هایی است که دانستن آنها در درنگ و دقت ناقد محترم احتمالاً مفید خواهد بود.

تابه حال، قریب به سی‌وپنج تن از صاحبان رأی در تاریخ، علوم اجتماعی و شماری از اهل ادبیات درباره پرسمان یاد اظهار نظر کرده‌اند. این نقد و نظرها بعضاً در جلسات رونمایی و نقد پرسمان یاد گفته یا به صورت مقاله مکتوب منتشر شده و غالب آنها به صورت نامه به دست من رسیده است. من بنا ندارم با چاپ و انتشار آنها که

۱. شیوه ادبیات/انقلاب/اسلامی این است که نقدها را همراه با پاسخ آن منتشر کند. برآنیم که انتشار هم‌زمان نقد یک اثر و پاسخ آن ما را به داوری منصفانه‌تر نزدیک می‌کند و عیار نقدها را بالا می‌برد. از جناب آقای علیرضا کمری سپاسگزاریم که، با وجود کمبود وقت، این پاسخ را در اختیار ما گذاشتند. - نشریه ادبیات/انقلاب/اسلامی

غالباً، با نظر به محتوای کتاب، اهمّیت آن را بر شمرده‌اند. خود را از نقد و نظر اصحاب رأی از جمله نویسندهٔ محترم «نقد و بررسی پرسمان یاد» محروم کنم.

سبک و سیاق ورود و خروج ناقد محترم و خرده‌بینی‌های ایشان بر وجهی از وجوه یا پاره‌ای از مندرجات متن شتاب‌زده است: از جمله دلایل بر مرور شتاب‌زده و نه نقد دقیق و جامع آن است که ناقد محترم کتاب‌ها و نوشته‌های پیشین مرا ندیده و مطالعه نکرده‌اند و به نقد و نظرهای منتشرشدهٔ پرسمان یاد هم رجوع نفرموده‌اند. اینک، به‌اختصار، برابر متن نقد ناقد محترم (با نظر به سر‌عناوین نقد ایشان) آنچه بایستهٔ گفت و اظهار است تقدیم می‌شود.

مقدمه - مجموع آنچه در مقدمهٔ پرسمان یاد در باب سابقه و سیر خاطره‌نویسی در ایران آمده است به مقالهٔ احمد اشرف، لغت‌نامه و انواع ادبی (نوشتهٔ سیروس شمیسا) ارجاع داده شده است. به ناقد محترم پیشنهاد می‌کنم کتاب‌های یاد خاطره و یاد مانا را مطالعه کنند تا اولاً بر ایشان معلوم شود که آقای احمد اشرف، در حوزهٔ خاطره‌پژوهی، از متأخران‌اند نه مقدّمان. دوم اینکه ملاحظهٔ آن دو کتاب و کتاب‌های دیگر، از جمله تاریخ‌نگری و تاریخ‌نگاری جنگ ایران و عراق و نام‌آورد، معلوم خواهد کرد که نویسندهٔ این سطور از چند و چون کتابدگی و کتابگری، آن‌چنان‌که ناقد محترم گمان برده‌اند، بی‌خبر نیست.

ناقد محترم، در جایی از «مقدمه»، آورده‌اند که «... پرسمان یاد نوشتهٔ علیرضا کمری ...» و چند سطر بعد نوشته‌اند: «... پرسمان یاد صورت نوشتاری سلسله‌جلسات پرسش و پاسخ دربارهٔ خاطره‌نویسی و...». چنانچه ناقد محترم بر عنوان فرعی کتاب و همین دو جملهٔ اخیر خود تمرکز می‌کردند و به‌ویژه بر نقد و نظر گوینده و گزارندهٔ اثر - که در جای خود آورده خواهد شد - توجه می‌فرمودند، درمی‌یافتند پرسمان یاد مکتوب‌شدهٔ مجموعه‌جلسات پرسش و پاسخ بوده است. توجه باید داشت که هر نوشته یا هر سخن مکتوب‌شده‌ای

«کتاب» نیست و پرسمان یاد نیز مکتوب جلسات پرسش و پاسخ بوده است و نه حتی مباحثه و محادثه فعال پرسندگان با پاسخ‌دهنده.

«نکته‌ها» و «زبان»- ایرادها بر صفحه‌آرایی پرسمان یاد و بهره نبردن آن از رسم الخطّ واحد درست و غالباً وارد است. اما در باب «زبان» متن، چنانچه مذکور افتاد و ناقد محترم نیز آورده‌اند، «حفظ صبغه گفتاری متن» مدّ نظر بوده است و نه تبدیل آن به زبان نوشتار. بدیهی است آنچه در تداول گفتار رخ می‌دهد از مقوله سهو و سبق - و به تعبیر ناقد محترم از زمره «اشکالات طبیعی»- است که در کتابت البتّه جزء عیوب کلام محسوب می‌شود.

اشکال بر فهرست تفصیلی و عنوان‌ها کم‌وبیش وارد است. مع الوصف، چنانچه ناقد محترم مؤخره کتاب را مطالعه می‌فرمودند، دلیل تفاوت ظاهری عنوان‌ها را در فهرست با محتوای جلسات درمی‌یافتند.

اشکال تکرار مطالب و ضعف پرسش‌ها و یکسان نبودن ساختار فصل‌ها نیز کم‌وبیش وارد است. مع الوصف، لابدّ، قصد و غرضی در گزارش دقیق اصل حال و هوای جلسه با صورت مکتوب‌شده آن وجود دارد که اهل نظر، در تاریخ‌شناسی / تاریخ شفاهی، آن را درمی‌یابند.

دعاوی نادرست و تأمل‌برانگیز- ناقد محترم در نقد متن و محتوا به طرح دو سه ایراد پرداخته‌اند که فی الواقع جای تعجب دارد.

آورده‌اند که «گوینده در گفتار غالباً به منابع دسترسی ندارد و مطالب را، بنا بر آنچه در ذهن دارد، بیان می‌کند». بله این حرف ظاهری درست دارد و البتّه باطنی نادرست. آنچه گوینده سخن در این جلسات گفته است بر اساس مطالعات و تجارب و اندیشه اوست. برای یافتن این سیر و سابقه به کتاب یاد مانا و با یاد خاطره و منابع و مآخذ آن توجه فرمایند.

شگفت‌آور است که ناقد محترم «ه»ی نسبت و شباهت را با «ه» تأنیث یکی گرفته و واژه خاطره را مرکب از «خاطر» + «تاء تأنیث» دانسته‌اند. جای جدل نیست؛ رجوع بفرمایند به کتاب‌های دستور زبان فارسی، در باب پیشوندها و پسوندها، و اندکی به‌درنگ بنگرند مباحث دستور زبان فارسی را.

استناد از باب افتعال است. تذکار و اشکال ناقد محترم وارد است. باب افتعال بیشتر در معنای مطاوعه به کار می‌رود. در لغت، به معنی «پشت به چیزی وا گذاشتن» و «پناه به کسی بردن» و «چیزی را سند قرار دادن» آمده است (← لغت‌نامه، ذیل استناد). و مقصود من همین اتخاذ سند و توسل به آن بوده است.

شکل عرضه - اشاره و اشکال به کالبد و سازه کتاب کرده‌اند و سیاق زبان گفتار - که با توجه به اشاره‌های پیشین تکرار آن در اینجا غیر ضرور است.

ناقد محترم، ضمن مروری گذرا بر متن کتاب، به نکته‌ای رسیده‌اند که درست است: اینکه خاطره از هر گونه‌اش مقوله و موضوعی است غالباً مشترک بین ادبیات و تاریخ. باید یادآوری کنیم که پرسمان یاد گفتارهایی است در پاسخ به پرسش‌هایی در حوزه خاطره‌شناسی، خاطره‌نگاری و خاطرهنویسی از منظر مباحث تاریخ‌شناسی و نه ادبیات؛ و به این موضوع در چند جای کتاب تصریح و بر آن تأکید شده است.

در جایی دیگر از بخش «شکل عرضه»، ناقد محترم با نقل یکی از بخش‌های مهم پرسمان یاد مبنی بر اینکه فهم جنگ به عقل و درک فلسفی و هوش بالا متکی است، به دنبال نقل مستقیم عبارات گوینده، آورده‌اند که این‌گونه بحث‌ها کلی‌گویی است.

تا حدودی به ناقد محترم حق می‌دهم که از جمله‌های نقل‌شده در صفحه ۱۹۸ پرسمان یاد آزرده‌خاطر شوند و آن را کلی‌گویی تلقی کنند، چراکه نگاه خودشان به موضوع محصور در تلقی‌ها و برداشت‌های ادبی از موضوع بوده است. به اختصار به عرض می‌رساند برخوردار اهل ادب (شاعران و داستان‌نویسان) با هر پدیده و پدیداری در

ریختار زبان عاطفی، احساسی و خیالی رخ می‌دهد. البته، ادبیّت متن در اثر ادبی صرفاً برآمده سنخ سخن یا نقش‌آفرینی زبان در کاربرد هنری آن نیست، بلکه محتوا و مضمون در ایجاد احساس و انفعال ادبی مدخلیت تام دارد. بنابراین، مواجهه اهل ادبیات با پدیداری چون جنگ - که متأثر و متشکل از زمینه‌ها، علل و موجبات گوناگون، خاصه سیاسی و نظامی است - عمدتاً هنری، احساسی، عاطفی و خیالی است. دریافت و تلقی و شناخت یا معرفت ادبی معرفتی احساسی است، نه برهانی استدلالی و نه جامع و شامل. شرح چند و چون و زوایا و خبایای این نکته را در مقاله‌ای که در دست انتشار است عن‌قرب - در کتاب پویه پایداری - تقدیم خواهم کرد.

نتیجه - و اما غالب آنچه ناقد محترم در «نتیجه» آورده‌اند درست و بجاست، بلکه بنای من - اگر عمر و مجالی باشد - بر کتابت اثر تازه‌ای است در حوزه خاطره‌پژوهی جنگ، آن‌گونه که محتوای آن اعمّ و اکمل از پرسمان یاد باشد؛ بعون الله تعالی. در خاتمه، با تشکر مجدّد از ناقد محترم، توصیه می‌کنم به نوشته‌های دیگر ناقدان پرسمان یاد توجه فرمایند^۱ و به‌ویژه بر سخن گوینده و گزارنده کتاب در جلسه نقد و رونمایی^۲ آنجا که گفته‌ام:

۱. از جمله این مقالات:

- محمّد درودیان، «نقدی بر کتاب پرسمان یاد»، بارگذاری شده در سایت درودیان، ۱۳۹۵/۲/۷.
- فرانک جمشیدی، «نردبان پرسمان»، بارگذاری شده در سایت درودیان، اردیبهشت ۱۳۹۵.
- ابوالفضل حسن‌آبادی، «نگرشی دوباره بر ضرورت پرداختن به مبانی خاطره‌پژوهشی در تاریخ‌نگاری جنگ» (نقد و بررسی کتاب پرسمان یاد)، دو فصلنامه تاریخ شفاهی، ش ۳، بهار و تابستان ۱۳۹۵، ص ۱۰۷-۱۱۲.
- گزارش نقد و بررسی پرسمان یاد در پژوهشگاه فرهنگ و ارتباطات اسلامی، بارگذاری شده در خبرگزاری شبستان، ۱۳۹۵/۶/۲۸.
- معصومه رامهرمزی، «پرسمان یاد: رویکردی نو به عرصه مطالعات جنگ»، پلاک هشت (هنر و ادبیات پایداری ویژه خاطره‌نویسی)، ش ۴، دی ۱۳۹۵.
- ۲. از جمله گزارش‌های این نشست‌ها:
- «پرسمان یاد: نقشه‌راهی برای کتاب‌های دفاع مقدّس» (گزارش نشست رونمایی کتاب در سرای اهل قلم)، بارگذاری شده در خبرگزاری مهر، ۱۳۹۵/۲/۷.

پرسمان یاد در کسوت کتاب چاپ شده است، اما این کتاب به معنای اثر کتابت شده نیست. این کتاب بر اساس پرسش‌های پرسندگان به صورت شفاهی پاسخ داده شده و سپس صورت مکتوب یافته است. من مسئولیت پاسخ‌گویی به سؤالات را داشته‌ام و وارد معماری سؤالات نشده‌ام. این کتاب درس‌گفتار نیست، تلفیقی از شیوه پرسش و پاسخ حضوری و مصاحبه جمعی است. مصاحبه در اینجا به معنای مصاحبه پژوهش‌محور حرفه‌ای هم نیست. با توجه به اینکه پرسش‌هایی هست که در این کتاب مطرح نشده و پاسخ‌هایی که داده شده بسا جای نقد و نظر داشته باشد، پرسمان یاد می‌باید خوب خوانده و نقد شود. می‌دانیم علم یک مقوله بین‌الذلهانی است و در تولید علم گفتگو یک روش است. این همه در صورت مطالعه جدی کتاب امکان‌پذیر است و نقد روشمند. اما مسئله اینجاست که روزگار خوبی در کتاب‌خوانی نداریم و درد مضاعف این است که کتاب‌خوانی هم مع‌الأسف مواجه با بدخوانی و ناتمام و ناقص‌خوانی است. پرسمان یاد کوششی است در تداوم کارهای گذشته و رو به آینده و این می‌تواند آغازگر پژوهش‌های جدی دیگری در حوزه خاطره‌شناسی جنگ باشد.

→

- گزارش نشست «مرزشناسی و تفاوت خاطره و تاریخ شفاهی با نگاهی به کتاب پرسمان یاد» در نمایشگاه بین‌المللی کتاب تهران، بارگذاری شده در خبرگزاری فارس، ۱۳۹۵/۲/۲۱.
- «آداب خاطره‌نگاری جنگ» (گزارشی از نشست رونمایی کتاب پرسمان یاد در سرای اهل قلم)، در روزنامه ایران، ش ۶۲۱۴، ۱۳۹۵/۲/۲۷.